

10. Резолюція 1755 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інституцій в Україні». Ухвалена у Страсбурзі (Французька Республіка) 4 жовтня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a19

11. Савков А. П. Виборчий процес в сучасній Україні: державно-управлінський аспект: монографія / А. П. Савков. – Одеса: Вид-во ОРІДУ НАДУ, 2010. – 220 с.

12. Ставнійчук М. І. Вибори в умовах політичної реформи / М. І. Ставнійчук // Віче. – 2003. – № 3. – С. 3 – 10.

13. Стешенко Т. В. Кодифікація виборчого законодавства: зарубіжний досвід та перспективи її впровадження в Україні / Т. В. Стешенко // Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. / Національна академія правових наук України, Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування. – Х.: Право, 2011. – Вип. 21. – С. 33 – 40.

14. Індекс корупції CPI-2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2016.

15. Шаповал В. М. Парламентаризм і законодавчий процес в Україні. Навч. посіб. / В. М. Шаповал, В. І. Борденюк, Г. С. Журавльов / Укр.акад. держ. управління при Президентові України. – К.: УАДУ, 2000. – 216 с.

** Костецька Лідія Миколаївна – аспірант кафедри державної політики та суспільного розвитку Національної академії державного управління при Президентові України.*

Стаття надійшла до редакції 25.07.2017 р.

УДК 342.565 : 347.97

Яна Нестор *

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОЧИНСТВА У ПРАКТИЦІ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

У статті досліджується проблематика застосування конституційних принципів здійснення судочинства у практиці судів загальної юрисдикції в Україні. Особлива увага приділяється фундаментальним принципам верховенства права та незалежності судової влади. Встановлено, що у практиці судів загальної юрисдикції в Україні широко застосовуються конституційні принципи здійснення судочинства, передбачені частиною другою статті 129 Конституції України.

Ключові слова: конституційні принципи здійснення судочинства, судової практики, суди загальної юрисдикції, верховенство права, незалежність судової влади.

Нестор Я. В. Конституционные принципы осуществления судопроизводства в практике судов общей юрисдикции.

В статье исследуется проблематика применения конституционных принципов осуществления судопроизводства в практике судов общей юрисдикции в Украине. Особое внимание уделяется фундаментальным принципам верховенства права и независимости судебной власти. Установлено, что в практике судов общей юрисдикции в Украине широко применяются конституционные принципы осуществления судопроизводства, предусмотренные частью второй статьи 129 Конституции Украины.

Ключевые слова: конституционные принципы осуществления судопроизводства, судебная практика, суды общей юрисдикции, верховенство права, независимость судебной власти.

Nestor Ya. V. Constitutional principles of justice execution in judicial practice of general jurisdiction courts.

The article examines the problems of the application of constitutional principles of the implementation of judicial proceedings in the judicial practice of courts of general jurisdiction in Ukraine. Particular attention is paid to the fundamental principles of the rule of law and the independence of the judiciary. It has been established that in the judicial practice of courts of general jurisdiction in Ukraine the constitutional principles of the implementation of judicial proceedings, stipulated by Article 129, paragraph 2 of the Constitution of Ukraine, are widely used.

Keywords: constitutional principles of justice execution; judicial practice; courts of general jurisdiction; rule of law; independence of the judiciary.

Актуальність обраної теми обумовлюється тим, що суди загальної юрисдикції в Україні є гарантом основних прав і свобод та безпосередньо розглядають скарги фізичних і юридичних осіб стосовно порушення, невизнання чи оспорювання суб'єктивних прав і свобод. Суди загальної юрисдикції не можуть відмовити в захисті порушеного права з огляду на положення частини 3 статті 8 та частини 2 статті 124 Конституції України. Суди загальної юрисдикції зобов'язані застосовувати норми Конституції України як безпосередньо чинне право, оскільки їхня пряма юрисдикція поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Аналіз останніх публікацій. Окреслена проблематика розглядається у вітчизняній науці конституційного права, теорії держави та права, окремих галузей процесуального права. Серед публікацій останніх років відзначимо, зокрема, праці Ю. Шемшученка, В. Городовенка, О. Скрипнюка, О. Уварової, Є. Євграфової, Б. Малишева, С. Глуценка та ін.

Метою статті є дослідження конституційних принципів здійснення судочинства у практиці судів загальної юрисдикції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Суди загальної юрисдикції, серед яких найвищим судом у системі судоустрою України є Верховний Суд України, розглядають цивільні, кримінальні, господарські, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення. Тільки органи судової влади володіють загальною (універсальною) компетенцією й необхідними засобами захисту прав людини, що обґрунтовується функціональною характеристикою суду як єдиного органу, що здійснює правосуддя в Україні відповідно до частини 3 статті 124 Конституції України.

За змістом статті 111²⁸ Господарського процесуального кодексу, статті 458 Кримінального процесуального кодексу, статті 360⁷ Цивільного процесуального кодексу України, статті 242² Кодексу адміністративного судочинства України, рішення Верховного Суду України, висновок Верховного Суду України щодо застосування норми права, викладений у його постанові, прийнятій за результатами розгляду справи, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновок щодо застосування норм права, викладений у постанові Верховного Суду України, має враховуватися іншими судами загальної юрисдикції при застосуванні таких норм права. Суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів.

Б. Малишев вважає, що судову практику як правове явище характеризує таке:

- судова практика є суб'єктивним різновидом юридичної практики;
- судова практика – це сукупність формально визначених, усталених приписів загального характеру (правоположень), які виникають і формулюються в процесі застосування судами неоднозначних чи занадто широко сформульованих норм законодавства, або в ході заповнення судами прогалин у праві;
- правоположення містяться в мотивувальних частинах рішень судів із принципових справ, а також у роз'ясненнях вищих судових органів, і є результатом конкретизації судом норм права або результатом заповнення судом прогалин у праві шляхом застосування аналогії права або аналогії закону;

- правоположення набувають юридичної сили: за умови їх схвалення апеляційними і (або) касаційними судовими інстанціями; за умови їхнього опублікування; за умови неодноразового застосування їх судами першої інстанції в ході вирішення схожих справ [1, с. 26].

Важлива роль судів в утвердженні верховенства права в національній правовій системі зумовлює потребу в аналізі судової практики і виявленні того значення, яке принцип верховенства права відіграє при вирішенні конкретних судових спорів. Крім того, такий аналіз дозволить встановити, який вплив має судова практика на розкриття змісту вказаного принципу та чи виконує система здійснення правосуддя поставлене перед нею завдання, що полягає у формуванні довіри населення до права, визнанні суспільством його верховенства як однієї з базових засад правового регулювання [2, с. 65–66].

Слід зазначити, що судова практика судів загальної юрисдикції базується на конституційних принципах здійснення судочинства й одночасно розвиває та конкретизує їх.

У чинній Постанові Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» наголошується, що Конституцією України кожній людині гарантовано право звернутися до суду для захисту своїх конституційних прав і свобод. Конституція має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії. Це зобов'язує суди при розгляді конкретних справ керуватися насамперед нормами Конституції України [3].

Зміни до Конституції України від 2 червня 2016 р. щодо правосуддя мають викликати відповідні зміни на рівні судової практики, у тому числі практики Верховного Суду України.

У цьому зв'язку вважаємо за необхідне прийняття Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» у новій редакції.

На думку О. Уварової, аналіз судової практики України свідчить, що суди, навіть на рівні вищих судових інстанцій, переважно обмежуються тільки формальним посиленням на принцип верховенства права, коли звернення до нього не впливає на вирішення справи по суті. В окремих справах суди звертаються до практики Європейського суду з прав людини, в якій розкриваються ті чи інші вимоги, що виводяться із змісту принципу верховенства права, проте на самостійне формулювання відповідних вимог, які б доповнили характеристику змісту верховенства права, не наважуються. Справи, в яких звернення до принципу верховенства права мало вирішальне значення, є поодинокими прикладами. Більш представленими в судовій практиці України є рішення судів, в яких принцип верховенства права всупереч своїй суті використовується для обґрунтування можливості відступу від принципу законності в діяльності органів публічної влади. Такий стан речей призводить до недовіри суспільства до системи здійснення правосуддя, що, у свою чергу, робить неможливим утвердження принципу верховенства права в державі [2, с. 70].

Академік Ю. Шемшученко, неодноразово наголошуючи на необхідності конституційного закріплення принципу верховенства закону поряд із принципом верховенства права [4, с. 19–20], відзначає, що принцип верховенства права при всьому його значенні є категорією абстрактною, як і саме право. Основою останнього є Конституція та інші нормативно-правові акти. Жоден суд не приймає рішення, посилаючись на право як таке. У кожному випадку суд керується конкретною статтею Конституції, закону чи кодексу. При їх колізії суд застосовує акт, який має вищу юридичну силу. Це, звичайно, не означає протиставлення принципів верховенства права і верховенства закону. Обидва ці принципи є принципами правової держави. Більше того, саме через закон здійснюється реалізація норм права, він є засобом забезпечення правопорядку й законності у країні. Зважаючи на викладене, вчений не погоджується із вилученням з тексту Конституції поняття законності. Крім того, вважає відомий науковець, доцільно було б уточнити назву ст. 129 Конституції України, зазначивши, що суддя, здійснюючи правосуддя, «керується принципом верховенства права і закону». Це відповідає реальній дійсності. Адже ключове значення для здійснення правосуддя в країні мають Конституція (Основний Закон) і Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [5, с. 47–59].

Прийняття Верховною Радою України 2 червня 2016 р. Закону України «Про внесення змін до Конституції України (в частині правосуддя)» та Закону України «Про судоустрій

і статус суддів» у новій редакції закладає фундамент для деполітизації й забезпечення незалежності судової влади, створення чесного, прозорого, доступного і справедливого для усіх громадян суду. Зазначені закони відкривають реальні конституційно-правові можливості для проведення фундаментальної судової реформи в Україні, заснованої на власному досвіді та відповідно до європейських стандартів правосуддя. Це вимагає додаткових зусиль із метою вдосконалення діяльності судової системи, науково обґрунтованого вирішення все ще існуючих у цій сфері проблем. Насамперед потребує уточнення на рівні Основного Закону України питання застосування принципу верховенства права при здійсненні правосуддя та його кореляції із принципом верховенства закону. Право людини на справедливий суд є фундаментальним і має ефективно застосовуватися на практиці. Із цього випливає обов'язок держави організувати судову владу таким чином, щоб кожен громадянин міг реалізувати своє право на доступ до правосуддя, щоб суспільство було впевнене у незалежності та безсторонності суду, а правовий статус суддів, носіїв судової влади відповідав суспільно-правовій місії, яку виконує суд. Саме на це спрямовані закони України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», «Про судоустрій і статус суддів» і Закон України «Про Вищу раду правосуддя». Але ними реформа правосуддя не завершується. У подальшому вдосконалення потребують як відповідне процесуальне законодавство, так і практика його застосування. Йдеться, врешті-решт, про поліпшення якості й ефективності здійснення судочинства [6, с. 118].

Результатом діяльності професійного судді є ухвалення судового рішення як закону індивідуальної дії відповідно до принципу верховенства права, який вважається основоположною засадою судочинства. Не вдаючись до розкриття цього загальновідомого принципу, слід зазначити, що у світлі сучасного реформування законодавства України верховенство право трансформувалося із принципу законності. У результаті сила закону як позитивне вираження волі влади еволюціонувала у бік справедливості. Це утвердило вищість природного начала над штучним і писаним. Однак окремі аспекти законності залишаються панівними у державному житті та формують відповідне правове поле, яке полягає у вимозі державного характеру до усіх учасників правових відносин. Проте новели нинішнього перезавантаження владних інституцій полягають саме у наближенні процесу реалізації правових норм до досягнення справедливості у державі, що вважається найбільшим благом [7, с. 78–79].

Принцип верховенства права знаходить свій вияв у судових рішеннях у конкретних справах, наприклад, згідно з Постановою Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12 квітня 2012 р. у застосуванні покарання, передбаченого частиною 2 статті 389 Кримінального Кодексу України, до особи, яка за точним змістом зазначеної норми закону про кримінальну відповідальність не є суб'єктом злочину, визначеного цією нормою закону. Таке застосування кримінального закону суперечить конституційному принципу верховенства права і положенням частини 4 статті 3 Кримінального Кодексу України, відповідно до яких застосування кримінального закону за аналогією забороняється. За таких обставин судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України постановила скасувати ухвалу колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 29 вересня 2011 р. щодо «А», а справу направити на новий касаційний розгляд до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [8, с. 82].

Слід відзначити, що науковцями та правозахисниками критикуються положення Рішення Конституційного Суду України від 26 грудня 2011 р. [9] про те, що передбачені законами соціально-економічні права не є абсолютними, а механізм реалізації цих прав може бути змінений державою, зокрема, через неможливість їх фінансового забезпечення шляхом пропорційного перерозподілу коштів із метою збереження балансу інтересів усього суспільства. Іншими словами, відсутність у держави грошових коштів фактично є підставою для її звільнення від виконання попередньо взятих на себе зобов'язань. Пересічному громадянину при виконанні грошових зобов'язань (зокрема, цивільно-правових, податкових тощо), у тому числі й перед державою, так не пощастить. Конституційний

Суд України фактично нівелював закріплений у статті 22 Конституції України принцип неможливості звуження обсягу й змісту існуючих прав і свобод громадян. Як наслідок, законодавець отримав можливість змінювати законом про бюджет правове регулювання відносин, що є предметом регулювання інших законів, уряд – правові можливості для передачі йому повноважень із визначення розмірів і порядку здійснення будь-яких видів соціальних виплат, а держава – можливість змінювати механізм реалізації соціально-економічних прав, зокрема звужуючи обсяг і зміст цих прав залежно від свого фінансового становища [10, с. 113].

Стосовно конституційно принципу незалежності судів і суддів слід розглянути Постанову Пленуму Верховного Суду України «Про незалежність судової влади» від 13 червня 2007 р. № 8, відповідно до якої гарантіями незалежності й недоторканності суддів, зокрема, є: здійснення правосуддя виключно судами; особливий порядок призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення суддів; здійснення правосуддя відповідно до встановленої законом процедури; таємниця прийняття судового рішення і заборона її розголошення; обов'язковість судового рішення; недопустимість втручання у здійснення правосуддя, впливу на суд або суддів у будь-який спосіб, неповаги до суду та встановлення відповідальності за такі діяння; особливий порядок фінансування й організаційного забезпечення судів; належне матеріальне та соціальне забезпечення суддів, а також визначені законом засоби забезпечення особистої безпеки суддів, їх сімей, майна та інші засоби їх правового захисту; функціонування органів суддівського самоврядування [11].

Незалежність судової влади, її рівність із законодавчою та виконавчою владою є невід'ємними ознаками правової держави, в якій кожен має право на судовий захист своїх прав і свобод. Незалежність судів встановлена в Україні як конституційний принцип організації та функціонування судів із метою забезпечення права осіб на такий захист. Недоторканність суддів не є особистим привілеєм, а як один з елементів статусу суддів має публічно-правове призначення – забезпечити здійснення правосуддя незалежним, неупередженим і справедливим судом.

Таким чином, реалізація зазначених правових гарантій здійснення правосуддя є необхідною передумовою належного виконання судом своїх конституційних функцій із забезпечення дії принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини та громадянина, утвердження і забезпечення яких є головним обов'язком держави (статті 3, 8, 55 Конституції України).

Незалежність суддів при розгляді конкретних судових справ має забезпечуватись і в самому суді. У зв'язку з цим неприпустимими є:

- непроцесуальний вплив на суддю з боку інших суддів, у тому числі тих, що обіймають адміністративні посади в судах;
- встановлення контролю за здійсненням судочинства суддею, виклик його до вищестоящих судів та вимагання звітів чи пояснень про розгляд конкретних справ;
- витребування від судді будь-якої інформації чи довідок про хід та перспективи розгляду справи, іншої інформації, яка може надаватися лише сторонам у справі та іншим особам, визначеним процесуальним законодавством, а також відомостей, які становлять таємницю нарадчої кімнати;
- прийняття суддею від будь-яких осіб та розгляд ним заяв, скарг, інших документів поза встановленим законом процесуальним порядком [11].

Важливість дотримання конституційного принципу забезпечення обвинуваченому права на захист підтверджується ухвалою колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 2 червня 2016 р., яка встановила, що згідно з пунктом 1 частини 2 статті 52 КПК України участь захисника у кримінальному провадженні щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, є обов'язковою. У зв'язку з наведеним здійснення одним і тим самим захисником у кримінальному провадженні захисту інтересів неповнолітньої особи та повнолітніх співучасників у судах першої й апеляційної інстанцій є порушенням принципу забезпечення

права на захист особи, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років. Така правова позиція узгоджується з роз'ясненнями, які містяться в пункті 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», – здійснення захисту неповнолітнього і дорослого співучасників злочину одним і тим самим захисником не допускається [12, с. 45].

Висновки. У судовій практиці судів загальної юрисдикції в Україні широко застосовуються конституційні принципи здійснення судочинства, передбачені частиною другою статті 129 Конституції України. Судова практика судів загальної юрисдикції базується на конституційних принципах здійснення судочинства та одночасно розвиває і конкретизує їх.

Судовий захист прав і свобод людини і громадянина в Україні потребує подальшого вдосконалення, що можливо досягти, зокрема, і за рахунок якісного вдосконалення застосування судами конституційних принципів здійснення судочинства. Дотримання конституційних принципів здійснення судочинства однозначно сприяє укріпленню конституційної законності та спрямоване на вироблення правових засобів, що забезпечують розвиток і захист конституційних цінностей, гарантують забезпечення й захист прав і свобод людини та громадянина.

Список використаних джерел:

1. Малишев Б. В. Судова практика: поняття, ознаки, структура / Б. В. Малишев // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 2. – С. 22 – 26.
2. Уварова О. Принцип верховенства права в судовій практиці України / О. Уварова // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С. 65 – 70.
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>
4. Право і прогрес: складові забезпечення в сучасних умовах // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2016. – № 3 (30). – С. 19 – 22.
5. Шемшученко Ю. С. Судова реформа в Україні у світлі європейського досвіду: конституційний аспект / Ю. С. Шемшученко // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2016. – № 6 (33). – С. 47 – 59.
6. Скрипнюк О. В. Судова влада і академічна наука / О. В. Скрипнюк // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2017. – № 1 (34). – С. 116 – 119.
7. Глущенко С. В. Новели судової реформи: поняття професійної етики та доброчесності в контексті кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді / С. В. Глущенко // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2016. – № 6 (33). – С. 70 – 83.
8. Рішення Верховного Суду України. – 2012. – № 2 (25) – 128 с.
9. Рішення Конституційного Суду України від 26 грудня 2011 року № 20-рп/11 у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11>
10. Євграфова Є. П. Практика виправлення законотворчих помилок / Є. П. Євграфова // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2016. – № 2 (29). – С. 107 – 120.
11. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 року № 8 «Про незалежність судової влади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07>
12. Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2017. – № 1 (34). – С. 45 – 48.

** Нестор Яна Володимирівна – здобувач кафедри конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.*

Стаття надійшла до редакції 02.08.2017 р.